

Development, Validation, and Investigation of the Effectiveness of an Educational Package Based on Qur'anic Understanding on the Social Skills Components of Female First-Grade Primary Students

 Maryam al-Sadat Poormasjedi Meybodi / MA in Educational Psychology, Islamic Azad University of Meybod, Yazd, Iran Poormasjedi.mp@gmail.com

Masoumeh Esmaili Deh Khajeh / Assistant Professor, Department of Psychology, Islamic Azad University of Meybod, Yazd, Iran masumeh.esmailidehkhajeh@iau.ac.ir

Received: 2025/11/04 - **Accepted:** 2026/02/22

Abstract

The purpose of the present study was to develop, validate, and investigate the effectiveness of an educational package based on Qur'anic understanding on the social skills components of female first-grade primary students in Meybod. The research method was quasi-experimental with pretest, posttest, and a control group. The statistical population of the study comprised all female first-grade primary students in Meybod in the academic year 2023-2024, and a sample of 30 individuals was selected through convenience sampling and assigned to two groups through matching based on demographic components. After administering the pretests, the experimental group underwent ten sessions of instruction based on a researcher-developed and validated protocol with calculated CVI and CVR. The total CVI of the protocol used was 0.995 and its CVR was 0.98. The aforementioned protocol was developed with a focus on the blessed surahs of al-Kafirun, al-Kawthar, and al-Ma'un. The data collection instrument was the Gresham and Elliott (1990) Social Skills and Behavior Scale, with a Cronbach's alpha of 0.72 to 0.95. This scale examined the components of cooperation, assertiveness, self-control, internal behaviors, external behaviors, and hyperactivity across two dimensions of social and behavioral skills. The data obtained from this study were analyzed using descriptive statistics and inferential statistics of analysis of covariance with measurement in SPSS software. The results indicated that the percentage of effectiveness on the social skills scale was 79.1 percent. These results indicate that the developed educational package possesses desirable quality and that instruction based on Qur'anic understanding has been able to significantly foster the development of social skills components in female first-grade primary students in Meybod.

Keywords: Educational Package, Social Skills, First Grade Primary, Qur'anic Understanding Approach, Students.

تدوین، اعتباریابی و بررسی اثربخشی بسته آموزشی مبتنی بر فهم قرآن بر مؤلفه‌های مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان دختر پایه اول ابتدایی

مریم‌السادات پورمسجدی میبیدی / کارشناس ارشد روان‌شناسی تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی میبد، یزد، ایران
Poormasjedi.mp@gmail.com

معصومه اسمعیلی ده خواجه / استادیار گروه روانشناسی دانشگاه آزاد اسلامی میبد، یزد، ایران
masumeh.esmailidekhajeh@iau.ac.ir دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۱۳ - پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۰۳

چکیده

هدف از اجرای پژوهش حاضر، تدوین، اعتباریابی و بررسی اثربخشی بسته آموزشی مبتنی بر فهم قرآن بر مؤلفه‌های مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان دختر پایه اول ابتدایی شهرستان میبد بوده است. روش پژوهش، نیمه‌آزمایشی با پیش‌آزمون، پس‌آزمون و همراه با گروه کنترل بود. جامعه آماری پژوهش دربردارنده کلیه دانش‌آموزان دختر پایه اول ابتدایی شهرستان میبد در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۲ بوده است و نمونه‌ای به حجم ۳۰ نفر، به روش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب شدند و به روش همتاسازی بر اساس مؤلفه‌های جمعیت‌شناختی در دو گروه جایگزین شدند. پس از اجرای پیش‌آزمون‌ها، گروه آزمایش به مدت ده جلسه مورد آموزش بر اساس پروتکل محقق ساخته و اعتباریابی شده با محاسبه CVI و CVR قرار گرفتند. CVI کل پروتکل مورد استفاده برابر با: ۰/۹۹۵ و CVR آن برابر با: ۰/۹۸ محاسبه شد. پروتکل مذکور با محوریت سوره‌های مبارکه کافرون، کوثر و ماعون تدوین شد. ابزار جمع‌آوری اطلاعات مقیاس مهارت‌های اجتماعی و رفتاری گرشام و الیووت (۱۹۹۰)، دارای آلفای کرونباخ ۰/۷۳ تا ۰/۹۵ بود. این مقیاس مؤلفه‌های همکاری، قاطعیت، خویش‌نهادی، رفتارهای درونی، بیرونی و بیش‌فعالی را در دو بعد مهارت‌های اجتماعی و رفتاری مورد بررسی قرار داد. داده‌های حاصل از این پژوهش با استفاده از روش‌های آمار توصیفی و آمار استنباطی تحلیل کوواریانس با اندازه‌گیری در نرم‌افزار Spss مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج نشان داد درصد اثربخشی در مقیاس مهارت اجتماعی ۷۹/۱ درصد بوده است. این نتایج نشان‌دهنده این است که بسته آموزشی تدوین شده دارای کیفیت مطلوب بوده و آموزش مبتنی بر فهم قرآن توانسته به شکل قابل توجهی سبب رشد مؤلفه‌های مهارت اجتماعی دانش‌آموزان دختر پایه اول ابتدایی شهرستان میبد گردد.

کلیدواژه‌ها: بسته آموزشی، مهارت‌های اجتماعی، پایه اول ابتدایی، رویکرد فهم قرآن، دانش‌آموزان.

مقدمه

دستگاه تعلیم و تربیت، به‌عنوان عظیم‌ترین نهاد فرهنگی، آموزشی و تربیتی کشور، رسالت تربیت و بالندگی نسل آینده را بر عهده دارد. ازجمله این رسالت، تربیت نسل جوان و تراز انقلاب اسلامی می‌باشد. هدف غایی نظام‌های آموزشی، فراهم آوردن زمینه شناسایی، رشد و شکوفایی استعدادها و تعلیم و تربیت افراد به جهت تعالی می‌باشد (گلزار و غلامی، ۱۴۰۳). تربیت، به‌عنوان یکی از شروط لازم برای رسیدن به کمال، دارای ابعاد مختلفی ازجمله، اخلاقی، اجتماعی، شناختی و... است و به‌عنوان یک وظیفه همگانی در جامعه تعریف می‌شود که نهادهای اجتماعی ازجمله خانواده و مدرسه، از نهادهای مؤثر در این زمینه می‌باشد (البرزی و همکاران، ۱۴۰۲). به‌عبارتی این وظیفه محدود به مدرسه نیست و از طرفی عملکرد مدرسه فقط به این عامل خلاصه نمی‌شود که صرفاً افراد هوشمندی را پرورش دهد که بتوانند در رقابت‌های دنیای امروز، از یکدیگر پیشی بگیرند، بلکه انتظار می‌رود دانش‌آموزان را به‌گونه‌ای تربیت کند که قدرت تشخیص درست از نادرست در مواجهات اخلاقی مختلف در زندگی را داشته باشند (بابائی، ۱۴۰۲). از نظر افلاطون، تربیت تلاش اخلاقی پیوسته انسان از ابتدا تا انتهای عمر به هدف عضوی کامل و مفید بودن است، که در هیچ مقامی چه فرمانروایی، چه فرمانبرداری از مسیر عدالت بیرون نرود. پس هر حالتی در سال‌های کودکی در روح راه پیدا کند و در آن جایگزین شود روح به علت عادت که به آن حالت پیدا می‌کند و در آن ریشه می‌دواند. پس تربیت چنان پرورشی است که مردان قابل و عادل بار آورد (خجسته‌مهر و همکاران، ۱۴۰۲). شهید مطهری در تعریف «تربیت» می‌فرماید: «تربیت یعنی پرورش دادن، استعدادها بالقوه را به فعلیت رساندن. ازاین‌رو تربیت فقط برای جانداران، یعنی گیاهان، حیوان و انسان مطرح است و اگر برای غیرجاندار به کار ببریم، مجازاً به کار برده‌ایم، نه اینکه آن شیء را به مفهوم واقعی پرورش داده باشیم (مطهری، ۱۳۸۹، ص ۳۵).

به‌منظور انجام تربیت صحیح، لازم است بدانیم انسان، همانند سایر موجودات، دارای خلقتی تدریجی و دارای سرآمدی مشخص است. دوره‌های زندگی انسان به روش‌های مختلفی قابل احصا می‌باشد. این دوره‌ها در بخشی از دعای عرفه، به شکل زیر آمده‌اند: ۱. مرحله شیء مذکور نبودن؛ ۲. مرحله پیش از تولد؛ ۳. مرحله جنینی؛ ۴. مرحله طفولیت و کفالت؛ ۵. مرحله به نطق درآمدن به وسیله کلام؛ ۶. مرحله اکمال فطرت؛ ۷. مرحله اکمال و اتمام نعمت. بر اساس همین مراحل، دوره‌های زندگی انسان دارای سه مقطع تبیین می‌شود. ۱. مقطع اول. انسان هیچ اختیاری در هیچ حالتی ندارد. ۲. مقطع دوم. انسان دارای نوعی اختیار است، ولی به سرپرست و تکفل نیاز دارد. ۳. مقطع سوم. دوره‌هایی که بر اساس توان و اختیار فرد شکل می‌گیرد که اعمال مساعدت، کمک و یاری دیگران، متناسب با اقتضائات هر دوره باید اتفاق بیفتد (اخوت، ۱۳۹۳).

قرآن که اصلی‌ترین منبع اسلامی و کتاب هدایت و تربیت است، همه آیات آن ابتدا تا انتها تربیتی است و با این حال، برخی آیات با وضوح بیشتری دلالت بر این امر دارند (بناری، ۱۳۹۷). از این رو انسان‌ها از گذشته تا کنون به روش‌های مختلفی برای بهره‌مندی از قرآن تلاش کرده‌اند، روش‌های آموزش قرآن به کودکان طیف وسیعی را شامل می‌شود که از رویکردهای سنتی تا راهبردهای نوین تربیتی را دربر می‌گیرد. در سطح اولیه، روش‌هایی مانند حفظ و قرائت آیات کوتاه، با بهره‌گیری از تکنیک‌های تعاملی چون تلاقی (گوش دادن و تکرار) و تسمیع (تصحیح توسط مربی) مورد توجه قرار گرفتند که به تقویت حافظه، تمرکز و نهادینه‌سازی عادت به تلاوت در کودکان کمک می‌کند (Nurhayati et al, 2025). در مراحل بعدی فراتر از مهارت‌های روخوانی، برای درونی‌سازی ارزش‌های اخلاقی، از ابزار داستان‌گویی و بیان قصص قرآنی بهره گرفته شده است تا مفاهیمی چون صداقت، صبر، همدلی و عدالت در ذهن کودکان، به‌ویژه در سنین اولیه رشدی، تثبیت گردد (Fakhriyah & Rosi, 2025). در دوران معاصر نیز، در رویکردهای مختلف رجوع به قرآن، به بهره‌گیری از ابزارهای نوین مانند اپلیکیشن‌های دیجیتال و بازی‌های تعاملی به‌منظور تسهیل فرایند یادگیری رجوع شده است (kusainun, 2024).

در مجموع، پژوهشگران تلاش کرده‌اند با تلفیق روش‌های متنوع که بر اصل انعطاف‌پذیری و تناسب با سن استوار است، فراتر از حفظ و روخوانی قرآن، با بهره‌مندی از آیات قرآن به تکوین یک شخصیت متعادل با ابعاد معنوی، اخلاقی و اجتماعی و درواقع تربیت انسان کمک کنند (وفانیا، ۱۴۰۳). با وجود تلاش‌های ارزشمند صورت گرفته، جای خالی بهره‌مندی از انس با قرآن و فهم پیام انتقالی از سوره‌ها متناسب با سن و دوره رشدی کودکان در جهت ارتقای مؤلفه‌های روان‌شناختی و ویژه‌ای مانند مهارت‌های اجتماعی کودکان که از مسئله اولیای تعلیم و تربیت است مشاهده می‌شود؛ چراکه از میان پژوهش‌های حوزه روان‌شناختی نیز، به استناد سخن معلمان و مربیان، توجه به راهبردهای ارتقای وجودی از جمله ارتقای مهارت اجتماعی بسیار حائز اهمیت است (اسمعیلی گوجار و پورروستائی اردکانی، ۱۳۹۸) و این اهمیت برای دانش‌آموزان پایه اول ابتدایی به دلیل انتقال از محیط خانوادگی به مدرسه دو چندان احساس می‌شود؛ زیرا کودکان برای سازگاری و برقراری روابط جدید، به مهارت‌های اجتماعی پایه نیازمندند. فقدان این مهارت‌ها می‌تواند منجر به انزوای اجتماعی، کاهش اعتماد به نفس و تعارضات بین‌فردی شود (ناظمی و همکاران، ۱۴۰۳).

از این رو در پژوهش حاضر در میان رویکردهای مختلف آموزش قرآن کریم، به الگو و رویکردی مبتنی بر ارتقای انس و تفکر کودکان نسبت به قرآن، به منظور بررسی اثربخشی و حل یکی از مهم‌ترین مسائل کودکان در پایه اول دبستان، یعنی ارتقای مهارت‌های اجتماعی رجوع شد. در این رویکرد، هدف اصلی انس با سوره و درک پیام کلیدی و کاربردی آن متناسب با سطح رشد کودک است و تحت عنوان رویکرد فهم قرآن در دبستان تدوین شده

است. در این رویکرد اعتقاد بر این است که سوره‌ها به طرز معجزه‌آسایی توانمندی‌های نهفته کودکان را شکوفا کرده و بستر رشد آنان را فراهم می‌آورند (اخوت، ۱۴۰۱، ص ۳۳). بنابراین، پژوهش حاضر می‌تواند گامی مؤثر در جهت بررسی اثربخشی انس با قرآن و فهم و اجرای پیام‌های آن بر رشد ابعاد وجودی کودکان باشد.

۱. فهم قرآن

«فهم قرآن در دبستان»، عنوان برنامه آموزش سوره‌های جزء سی قرآن کریم به دانش‌آموزان ابتدایی می‌باشد؛ به‌طوری‌که سوره‌ها و پیام آنها سبب رشد دانش‌آموزان گردند و توان‌های نهفته آنها را فعال کنند. برای آموزش سوره‌های قرآن، مهم‌ترین کار، خواندن و شنیدن سوره است. درواقع اصلی‌ترین برنامه آموزش سوره در فهم قرآن، همین خواندن و شنیدن تعریف می‌شود؛ خواندن سوره باید به‌گونه‌ای باشد که بچه‌ها با آن انس بگیرند. برای خواندن سوره از انواع روش‌ها می‌توان بهره برد. دانش‌آموزان مفهومی را درک می‌کنند که می‌تواند برای آنها کاربرد داشته باشد و می‌توانند به آن عمل نمایند، یعنی در اجرای فهم قرآن، علاوه بر خواندن سوره، یک مفهوم کاربردی از سوره نیز به دانش‌آموزان منتقل میگردد. «سوره‌های قرآن» توان‌های نهفته کودکان را فعال می‌کنند، به طرز معجزه‌آسایی سبب رشد آنها می‌شوند و توانمندی‌های آنان را شکوفا می‌سازند. سوره‌ها بستری از رشد را فراهم می‌کنند تا کودکان در پی شکوفایی تفکرشان، به انتخابی درست رسیده و در انتهای مقطع دبستان، خیرگزین شوند (اخوت، ۱۴۰۱). مراحل خیرگزینی در دوره دوم رشد عبارتند از: (۱) تفصیل با شادی، ابراز، تحرک و نشاط؛ (۲) تفصیل؛ (۳) ترجیح؛ (۴) تعیین؛ (۵) گزینش؛ (۶) تحقق (اخوت و رضازاده، ۱۴۰۲). انس و تدبیر در قرآن در دوره دوم می‌تواند اختیار را به سمت هدایت و خیرگزینی سوق بدهد. در رویکرد فهم قرآن، سوره‌های جزء سی در بین مقاطع توزیع شده است. این به‌معنای اینکه همه سوره‌ها در این پایه کار بشود یا نشود نیست، بلکه به‌معنای ارائه الگویی به معلم است. آنچه مهم است زندگی کردن با «قرآن» است، آن هم به‌معنای حقیقی، نه صرفاً برای نمره و امتحان و... در رویکرد فهم قرآن، سوره با رویکرد مقصد تربیتی تعیین شده مطالعه می‌شود و مفاهیم بی‌نهایتی که برای آن وجود دارد در حوزه آن مقصد مورد مطالعه قرار می‌گیرد (اخوت، ۱۴۰۱). انتخاب سوره‌ها بر اساس هدف «فعال‌سازی تفکر» صورت می‌گیرد. در ارتقای تفکر در دوره دوم رشد بایستی کاری کرد که دانش‌آموز بتواند خیر را انتخاب کند و از شر جدا شود (دژبخش و خدادادی، ۱۴۰۱).

مطابق آنچه گفته شد، برای هر سوره مبارکه هدفی تربیتی و رشدی تعریف شده است، سوره‌های مبارکه‌ای که در بسته آموزشی طراحی شده، محور قرار گرفته‌اند، عبارتند از: سور مبارکه کافرون، کوثر و ماعون. هدف رشدی این سوره‌های مبارکه در پایه اول ابتدایی بدین شرح است:

۱-۱. سوره مبارکه کافرون

سوره مبارکه کافرون اعلام جدایی مطلق از عبادت غیرخدا و بیان اصل قاطع «توحید عملی» در رفتار و انتخاب

است. در این سوره رسول خدا (ص) را دستور می‌دهد به اینکه برائت خود از کیش وثنیت آنان را علناً اظهار داشته، خبر دهد که آنها نیز پذیرای دین وی نیستند، پس نه دین او مورد استفاده ایشان قرار می‌گیرد، و نه دین آنان آن جناب را مجذوب خود می‌کند، بنا بر این، نه کفار می‌پرستند آنچه را که آن جناب می‌پرستد، و نه تا ابد آن جناب می‌پرستد، آنچه را که ایشان می‌پرستند، پس کفار باید برای ابد از سازشکاری و مداهنه آن جناب مایوس باشند (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۲۰، ص ۶۴۶). در پایه اول کلیه فعالیت‌ها بر محور تحرک و نشاط است که ضرورت دارد ضمن حفظ این طراوت در کودکان، بر اساس مفاهیم سوره مبارکه کافرون، با مواضع و موقعیت‌هایی که لازم است در آن موقعیت، به صورت صریح و قاطع نه بگویند، آشنا شوند؛ چراکه آن موقعیت، از مصادیق کارهای بد، زشت یا خطرناک می‌باشد (اخوت و رضازاده، ۱۴۰۲).

۱-۲. سوره مبارکه کوثر

کوثر بیان عطای خیر فراوان از سوی خداوند و نشان کرامت و پاکی پیامبر ﷺ است. در نگاهی، این سوره دعوت به شکر نعمت است، که بیان شده این نعمت بزرگ را با نماز و نحر شکرگزاری کن (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۲۰، ص ۶۳۷). بر اساس مفاهیم قرآن و سوره مبارکه کوثر، انسان دارای گوهر و فطرتی پاک می‌باشد. از این رو شاید بتوان گفت بزرگ‌ترین و مهم‌ترین کار یک مربی در پایه اول القاء پاک بودن و خوب بودن و مهربان بودن کودکان است. اینکه کودکان فرشتگانی هستند که در عالم ملک تجسم پیدا کرده و هیچ‌گاه به عمد یک کار غلط و نادرست را انجام نمی‌دهند. القاء پاکی و معنویت در کودکان به شدت در حفظ معنویت و پاکی آنها تا پایان عمر اثرگذار است (اخوت و رضازاده، ۱۴۰۲).

۱-۳. سوره مبارکه ماعون

این سوره تهدید کسانی است که خود را مسلمان معرفی کرده‌اند، ولی متخلق به اخلاق منافقان هستند، از قبیل سهو از نماز، و ریا کردن در اعمال، و منع ماعون، که هیچ‌یک از اینها با ایمان به روز جزا سازگاری ندارد. اوصاف تکذیب‌کنندگان دین، راندن یتیم، عدم اهتمام به طعام مسکین، سهل‌انگاری در نماز گزاردن، ریاکاری و منع «ماعون» (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۲۰، ص ۶۳۳). از آنجاکه در پایه اول نشاط و تحرک و جنبش ملاک برنامه‌ها می‌باشد؛ ضرورت دارد که این حرکات دین‌دارانه بوده، یعنی علاوه بر حفظ ضوابط و قواعد آن بازی یا فعالیت کودکان باید بر اساس مفاهیم سوره مبارکه ماعون به افراد کوچک‌تر و ضعیف توجه کرده و آنها را در برنامه‌ها لحاظ کنند. بهترین زمان برای ارائه این مباحث همگام با دعوت افراد به اقامه نماز و همراه با آن می‌باشد (اخوت و رضازاده، ۱۴۰۲).

۲. مهارت اجتماعی

مهارت اجتماعی مجموعه رفتارهای آموخته‌شده‌ای است که فرد را قادر می‌سازد با دیگران ارتباط اثربخش داشته

باشد. در تعریف‌های مختلفی که از مهارت اجتماعی وجود دارد؛ ارتباط، احساس امنیت و استقلال کلیدواژه مشترک می‌باشد. (رستمی، ۱۴۰۳). مهارت‌های اجتماعی به‌عنوان رفتارهای قابل قبول و آموخته‌شده اجتماعی که منجر به برقراری ارتباط با دیگران و بهبود کیفیت زندگی می‌شود، تعریف می‌شود (Kingery et al, 2020). در تعریفی دیگر مهارت‌های اجتماعی را به‌عنوان رفتارهایی در تعاملات اجتماعی در نظر می‌گیرند که به طور مثبت به روابط بین همسالان کمک می‌کند و منجر به رشد رابطه‌ای شود که با توجه به یک زمینه خاص رضایت‌بخش است. فقدان مهارت‌ها و توانایی‌های عاطفی روانی و اجتماعی افراد را در مواجهه و مسائل مشکلات مختلف آسیب‌پذیر می‌کند و آنها را در معرض انواع اختلالات روانی اجتماعی و رفتاری قرار خواهد داد. مهارت‌های اجتماعی، شامل قابلیت بیان فکرها در تبادلهای اجتماعی، دانش نسبت به نقش‌ها و ارزش‌های مهم اجتماعی، مهارت درک شرایط گوناگون اجتماعی، مهارت‌های حل مسئله و ایفای نقش‌های مختلف اجتماعی است (باقری، ۱۳۹۵). در تعریف مهارت اجتماعی ویژگی‌های ذیل مورد قبول اکثر محققان می‌باشد: ۱. ارتباط فرد به فرد که شامل تبادل و تفسیر پیام‌هاست. ۲. عوامل مؤثر در یادگیری رشد پیدا می‌کنند و علاوه بر شخصیت فرد تجارب گذشته و تعامل بین‌فردی او نیز در رسیدن به هدف مؤثر هستند. ۳. به صورت کلامی یا غیر کلامی می‌باشد. ۴. از فرهنگ و گروه اجتماعی که فرد در آن زندگی می‌کند تأثیر می‌پذیرد. ۵. از طریق اجتماعی رشد پیدا می‌کند. این شیوه تقویت در صورتی مؤثر است که مورد علاقه فرد بوده و برانگیزاننده باشد. ۶. طبیعت دوجانبه دارد و رفتار دو سویه را می‌طلبد (آج و همکاران، ۱۳۹۵). اجتماعی‌شدن، جریانی است که از همان لحظه تولد کودک آغاز می‌شود، زمانی که به وی لباس می‌پوشند و به گهواره می‌گذارند و یا در مقابل گریه‌های او واکنش نشان می‌دهند. کودک که پس از تولد در سال‌های نخست زندگی کاملاً به دیگران وابسته است، با افزایش سن میزان اتکای او به دیگران کاهش می‌یابد، اما با این وجود این نیاز همچنان باقی می‌ماند و کودک بدون تماس با سایر افراد در اجتماع، قادر به ادامه زندگی نیست و با گذشت زمان روابط کودک با دیگر افراد جامعه گسترش پیدا کرده و با اشخاص بیشتر و گوناگونی آشنا می‌شود و به نوعی اجتماعی می‌شود (Kingery et al, 2020).

کسی که دارای مهارت اجتماعی است خود را به‌خوبی با محیط خویش تطبیق می‌دهد و در ارتباطات خود با دیگران از درگیری‌های کلامی و فیزیکی دوری می‌کند، اما کسی که مهارت اجتماعی ندارد، معمولاً دچار مشکلات رفتاری می‌باشد. کودکی که فاقد مهارت اجتماعی است با کودکان دیگر درگیر می‌شود و نزد همسالان و بزرگسالان خود محبوب نیست و معلم خود کنار نمی‌آید، این‌گونه کودکان معمولاً به حقوق دیگران هم بی‌توجه هستند و در رفتار خود خودمدار برخورد می‌کنند. علاوه بر اینها از قوانین پذیرفته‌شده اجتماعی اطاعت نمی‌کنند و به رفتارهایی که از نظر اجتماعی پسندیده نیست، مثل بدگویی و ناسزاگویی دست می‌زنند (باقری، ۱۳۹۵). بنابراین کودکان تحت تأثیر واکنش‌های والدین در موقعیت‌های هیجانی قرار دارند، این واکنش‌های والدین در

پژوهش‌ها تحت عنوان اجتماعی‌سازی هیجانی شناخته شده است و پژوهش‌های گسترده‌ای را به خود جلب نموده است (McNeil & Zeman, 2021). مهارت‌های اجتماعی دربرگیرنده رفتارهایی همچون آغاز و حفظ تعاملات اجتماعی، مهارت‌های رهبری و توانایی تنظیم محدودیت‌ها با همسالان، توجه به منافع و مزایای دیگران در تعاملات اجتماعی است (Garrett, 2017).

مهارت‌های اجتماعی نقش اساسی در زندگی دارند، و نه تنها بر موفقیت تحصیلی، بلکه بر موفقیت در تمام ابعاد زندگی اثرگذار می‌باشند و دارای مؤلفه‌های گوناگونی هستند. دانش‌آموزانی که دارای مهارت اجتماعی بالا هستند، در محیط کلاس درس از همدلی فعالیت در کارهای گروهی خودتنظیمی و ارتباط مؤثر با دیگران در درجه بالاتری نسبت به بقیه دانش‌آموزان برخوردارند (جعفری و همکاران، ۱۴۰۳). کودک بدون ارتباط با سایر افراد جامعه قادر به ادامه زندگی نیست و با گذشت زمان روابط کودک با سایر افراد جامعه گسترش یافته و با تنوع اجتماعی بیشتری آشنا می‌گردد و به نوعی اجتماعی می‌شود (Kingery et al, 2020). در تعریفی دیگر فرایند اجتماعی‌شدن به روش‌هایی اشاره دارد که در آن اعضای جدید یک گروه توسط اعضای قدیمی‌تر و باتجربه‌تر برای یادگیری ارزش‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای مناسب گروه کمک می‌کنند. افرادی که فرصت‌های اجتماعی‌شدن را کمتر تجربه می‌کنند، مهارت‌های اجتماعی کمتری در برخورد‌های اجتماعی دارند و از طرفی شکست در اجتماعی‌شدن منجر به اجتناب از تعاملات اجتماعی می‌شود (Henriques, 2016). کودکان با ضعف در مهارت‌های اجتماعی، پرخاشگر تندخو و منزوی هستند و مورد تنفر دیگران قرار گرفته و توان همکاری مؤثر با دیگران را ندارند. آنها به شدت در معرض خطرات جسمی روحی اخراج از مدرسه و... هستند (Kyung Lee & SunJoo, 2020). فراگیری روابط بین‌فردی صحیح و مهارت‌های ارتباطی اهمیت به‌سزایی در خودشکوفایی به‌خصوص برای کودکان بدسرپرست و بی‌سرپرست دارد. کودکانی که از مهارت‌های ارتباطی ضعیف‌تری برخوردارند، کمتر از سوی اطرافیان خود پذیرفته می‌شوند و با مشکلات کوتاه‌مدت و بلندمدت زیادی روبه‌رو هستند. پیامد چنین ارتباطی در بیشتر موارد تنهایی، مشکلات خانوادگی و تحصیلی، نداشتن صلاحیت و شادکامی، فشار روانی، بیماری جسمی و خشم خواهد بود. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که بسیاری از کودکان و نوجوانانی که در برقراری روابط اجتماعی مشکل دارند و یا گروه همسال آنان را نمی‌پذیرد، در معرض ابتلا به انواع ناهنجاری‌های رفتاری و عاطفی قرار دارند (Andreou et al, 2020). با توجه به اهمیت فراوان مهارت‌های اجتماعی در رشد و تحول کودکان و تأثیر آن در سلامت روان، فراگیری این مهارت‌ها حائز اهمیت است. در بیشتر کودکان رشد مهارت‌های اجتماعی از راه تعامل با والدین، خواهران، برادران، بستگان و همسالان آرام و خودبه‌خود صورت می‌گیرد، اما در افراد آهسته‌گام این فرایند به شکل معمول صورت نمی‌پذیرد (Garrett, 2017). نارسایی در مهارت‌های اجتماعی، افراد را با مشکلات متعددی مواجه می‌کند و باعث عدم مصالحه و سازش در روابط بین‌فردی، مشکلات، و اختلالات رفتاری می‌شود و بر تحول شخصیت کودک و

سازش‌پذیری وی با محیط، تأثیر منفی می‌گذارد (Lunde, 2022 & Bain). شایان ذکر است، مهارت‌های اجتماعی کارآمد برای کودکان آهسته‌گام نیز ضروری است؛ زیرا همکلاسان و همسالان این کودکان، آنها را به علت مشکلات میان‌فردی، اغلب طرد می‌کنند یا نادیده می‌گیرند. عدم پذیرش از سوی اطرافیان و همسالان، بدبینی کودک به درس و مدرسه، گوشه‌گیری، تنهایی و افت تحصیلی کودک را به دنبال دارد. از این رو فراهم نمودن فرصت‌های اجتماعی و قرار گرفتن در محیط‌های سودمند و کسب مهارت‌های اجتماعی می‌تواند به این گروه از کودکان در روبه‌رو شدن با موقعیت‌های زندگی کمک نموده و در نتیجه سازگاری مناسب‌تری را فراهم سازد (Georgiou, 2019). امروزه نظام آموزشی به دنبال اخذ برنامه‌های آموزشی است که بتواند دانش‌آموزان دارای مهارت‌های اجتماعی پرورش دهند. مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان مدارس ابتدایی هنوز محدود است، که به نوبه خود می‌تواند باعث شود که اجرای رویکرد علمی در برنامه درسی کمتر از حد مطلوب باشد. مهارت‌های اجتماعی نشان‌دهنده اهمیت توانایی دانش‌آموزان در تعامل با یکدیگر است. یکی از جنبه‌های مهارت‌های اجتماعی که دانش‌آموزان باید حتماً داشته باشند، مهارت‌های ارتباطی است. مهارت‌های اجتماعی برای معاشرت و تعامل با افراد دیگر، هم از نظر ارتباط و هم از نظر رفتار با دیگران، ضروری است. برای دانش‌آموزان دبستانی در کلاس درس، مهارت‌های اجتماعی خوب از پیشرفت یادگیری دانش‌آموزان جدایی‌ناپذیر است. هر دانش‌آموزی که دارای مشکلات مرتبط با هوش اجتماعی محدود است، باید طی فرایندی برای بهبود مهارت‌های اجتماعی خود هدایت شود (شاهسوندی و علیخانی، ۱۴۰۱). نارسایی در مهارت‌های اجتماعی بر عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان تأثیر منفی می‌گذارد، مشکلات یادگیری را تشدید می‌کند و غالباً به بروز مشکلات سازش‌یافتگی منجر می‌شود. مهارت‌های اجتماعی رفتارهای آموختنی هستند که بر روابط افراد تأثیر می‌گذارند، احتمال دریافت تقویت اجتماعی را به بیشترین حد می‌رسانند (امیری و همکاران، ۱۴۰۰). آموزش مهارت‌های اجتماعی به دانش‌آموزان می‌تواند به بهبود روابط آنها با همسالان، معلمان و والدین کمک کند و در نتیجه باعث افزایش عملکرد تحصیلی و کاهش مشکلات رفتاری شود. در مدارس دانش‌آموزان با محیط‌های اجتماعی مختلفی روبه‌رو می‌شوند و نیاز به تعامل با همسالان و بزرگسالان دارند. نداشتن مهارت، مهارت‌های اجتماعی مناسب می‌تواند منجر به مشکلاتی مانند انزوای اجتماعی، تعارضات بین‌فردی و کاهش اعتماد به نفس گردد (ناظمی و همکاران، ۱۴۰۳).

روش پژوهش

با توجه به هدف این پژوهش، که تدوین و اعتباریابی بسته آموزشی پایه اول ابتدایی مبتنی بر رویکرد فهم قرآن و بررسی اثربخشی آن بر مؤلفه‌های مهارت اجتماعی دانش‌آموزان دختر پایه اول شهرستان میبد بوده و برای آزمودن مفاهیم نظری و انتزاعی در موقعیت واقعی اجرا گردید، از نظر نوع پژوهش کاربردی محسوب می‌شود. از نظر روش اجرا، در دسته نیمه‌آزمایشی، همراه با پیش‌آزمون و پس‌آزمون و گروه کنترل قرار می‌گیرد. بسته آموزشی شامل ده جلسه، مبتنی بر رویکرد فهم قرآن با دقت بر محتوای پایه اول ابتدایی در بازه زمانی مشخص

تدوین گردید، به منظور بررسی شاخص روایی محتوایی مطلوب این بسته، آیت‌های تمام جلسات بسته آموزشی توسط ۲۰ متخصص ارزیاب در زمینه قرآن، روان‌شناسی و آموزش ابتدایی مورد بررسی قرار گرفت و هر یک از متخصصان نظر خود را با انتخاب یکی از گزینه‌های جدول‌های CVI و CVR اعلام نمودند. آیت‌های دارای روایی کمتر از حد مطلوب، با مشورت اساتید حذف و بسته آموزشی با آیت‌های مورد تأیید اساتید با CVI کل ۰/۹۹۵ و CVR کل ۰/۹۸ اجرا گردید. این ارزیابی نشان‌دهنده این است که این بسته آموزشی از شاخص روایی بسیار مطلوبی برخوردار است. محورهای جلسات آموزشی و مقدار روایی هر یک در جدول (۲) در ادامه بیان شده است.

جدول ۲. محورهای آموزشی و مقدار روایی آیت‌های جلسات برگزار شده

CVR	CVI	خلاصه جلسات اجرای طرح درس‌ها	
		سورة مبارکه کافرون	
		هدف تربیتی: قاطع بودن در مقابل زشتی‌ها و کارهای آسیب‌زا و یاد دادن موضع‌گیری صریح در برابر بدی‌ها و اجتناب از کارهای بد فردی و اجتماعی	
۱	۱	بیان مصادیق ارتباط درست اجتماعی و «نه گفتن به پیشنهادات و درخواست‌های اشتباه دیگران» در قالب بیان داستان	۴.۱ تربیتی
۱	۱	گسترش مصادیق کارهای خوب و بد در زندگی فردی و اجتماعی برای دانش‌آموز، از طریق گفت‌وگو و مباحثه	
۱	۱	بیان پیام سورة مبارکه کافرون و قرائت دسته‌جمعی سوره	
۱	۱	آشنایی با کارهای خوب و بد در موقعیت‌های روحی مختلف مثل (غم، شادی، اضطراب و...) در ارتباطات اجتماعی در یک نمایش گروهی	
۱	۱	اجرای نمایش مصادیق‌های نه گفتن به کارهای بد در مواجهه با خانواده و دوستان، هنگام تفریح و شادی	۴.۲ تربیتی
۱	۱	قرائت دسته‌جمعی سورة مبارکه کافرون و یادآوری پیام سوره	
۱	۱	نوشتن یک نامه مؤدبانه در پاسخ به کسی که از آنها درخواستی داشته که باید به او «نه» بگویند.	
۱	۱	نمایش اثرات منفی انجام کارهای بد در ارتباطات اجتماعی؛ مثل تنها ماندن؛ ناراحتی بقیه و... در قالب داستان و نمایش	
۰/۸	۱	گروه‌بندی و ساخت کاردستی ضمن توجه دادن به همکاری در فعالیت گروهی و «نه گفتن» به سهل‌انگاری و تبلی در کار جمعی	۴.۳ تربیتی
۰/۹	۰/۹۵	تقسیم کار برای مدیریت و آموزش در کلاس توسط دانش‌آموزان با تمرکز بر دوری از انجام کارهای برهم‌زننده نظم و ایجادکننده ناراحتی برای دوستان	
۰/۹	۰/۹	مشاهده ویدئو مربوط به نقش‌های مختلف اجزای گیاهان و بیان اهمیت انجام نقش و وظیفه توسط اعضای هر جمع برای رشد و طراوت (تشبیه هر جمع به یک گیاه در حال رشد و وظایف مختلف و اهمیت «نه گفتن» به کارهایی که باعث برهم خوردن نظم و هماهنگی جمع می‌شود).	
۱	۱	قرائت دسته‌جمعی سورة مبارکه کافرون و ذکر پیام سوره	
		سورة مبارکه کوثر	
		هدف تربیتی: افزایش محبت به پیامبر اکرم ﷺ و حضرت زهراؑ، آگاهی به پاکی و معنویت درونی، قدردانی از نعمت‌ها	
۱	۱	خواندن داستان رفتار پیامبر ﷺ و حضرت زهراؑ با حنیف (کودک یتیم) و معرفی ایشان به عنوان الگوهای رفتار اجتماعی	

۴.۱.۱	۱	۱	توجه دادن دانش‌آموزان به اهمیت وجود دوستانشان و سخت بودن زندگی بدون حضور انسان‌های خوب به‌عنوان نعمت‌های خداوند که باید با رفتار درست و قلبی پر از محبت وجود آنها را شکر کرد.
	۱	۱	تقویت انگیزه جهت انجام رفتارهای درست، به وسیله تشویق ویژگی‌های مثبت هر دانش‌آموز توسط دوستانش
۴.۱.۲	۱	۱	قرائت دسته‌جمعی سوره مبارکه کوثر
	۱	۸/۰	تقویت مشاهده نعمت‌های خداوند در محیط اجتماعی و معرفی دوست، همکار و... به‌عنوان نعمت‌های مهم
۴.۱.۳	۱	۱	بیان راه‌های استفاده درست از نعمت‌های فردی و جمعی و شکرگزاری (هدایت دانش‌آموزان در یک گفت‌وگوی جمعی به سمت بیان نعمت‌های طبیعی، اجتماعی و... ضمن بیان راه شکرگزاری از آنها)
	۱	۱	قرائت سوره مبارکه کوثر به صورت دسته‌جمعی و یادآوری پیام سوره
۴.۱.۴	۱	۱	القاء داشتن صفات خوب بسیار به دانش‌آموزان و هم‌پیمانی برای خوب ماندن و ابراز خوبی‌ها در جمع‌ها (ساخت جعبه خوبی‌ها)
	۱	۱	قرائت جمعی سوره مبارکه کوثر و بحث پیرامون پیام سوره
۴.۱.۵	۱	۱	نمایش اثر گسترده خوبی برای همه انسان‌ها در قالب یک فعالیت کلاسی (معرفی آسمان آبی کلاس)
	۱	۱	معرفی کارکنان ارگان‌های مهم و حیاتی مثل (اورژانس، آتش‌نشانی و...) به‌عنوان انسان‌های دارای قلب‌های پاک و فداکار و بررسی اثربخشی مهم و بسیار زیاد آنها در جامعه
۴.۱.۶	۱	۱	اجرای نمایش مربوط به صحنه آتش‌سوزی، زلزله، قرار گرفتن در مواجهه با یک بیمار و انجام رفتار مناسب در نقش خود به‌عنوان شهروند، دوست، مأمور ارگان‌ها و در نهایت معرفی هر یک از اعضای جامعه به‌عنوان نعمت‌هایی که باید از آنها قدردانی و به خاطر آنها شکرگزاری کرد.
	۱	۱	قرائت دسته‌جمعی سوره مبارکه کوثر
سوره مبارکه ماعون			
هدف تربیتی: اصلاح ظاهر و باطن و توجه به افراد کوچک‌تر و ضعیف			
۴.۱.۷	۱	۱	ایجاد بستر تحرک و نشاط و بازی، در یک فعالیت گروهی با محوریت کمک به دیگران
	۱	۱	تقویت مشاهده محل‌های کمک به دیگران از طریق بیان مصادیق در قالب داستان (داستان مورچه‌های پرتلاش)
۴.۱.۸	۱	۱	گوش دادن به قرائت معلم از سوره مبارکه ماعون و سپس قرائت گروهی
	۱	۱	ایجاد بستر بازی و تحرک، جهت ایجاد فهم فواید کمک به دیگران و به فکر دیگران بودن (بازی بادکنک‌ها)
۴.۱.۹	۱	۱	آشناسازی با احساسات مختلفی که افراد در اثر آن نیازمند کمک اطرافیان هستند
	۱	۱	قرائت دسته‌جمعی سوره مبارکه ماعون
۴.۱.۱۰	۱	۱	نشان دادن اثرات یاری و کمک به دیگران و احساسات هر دو طرف در فرایند کمک کردن و یاری شدن
	۱	۱	قرائت دسته‌جمعی سوره مبارکه ماعون
۴.۱.۱۱	۱	۱	نشان دادن اثر مضاعف خوبی در جمع‌ها (فعالیت خوبی‌ها را جمع بزن)

جامعه این پژوهش متشکل از دانش‌آموزان دختر پایه اول ابتدایی مدارس شهرستان میبد در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ به تعداد ۱۱۸۷ نفر بود. نمونه‌گیری به صورت در دسترس انجام شد و از بین مدارس دخترانه مجری کلاس اول ابتدایی، نمونه‌ای متشکل از ۳۰ دانش‌آموز پایه اول ابتدایی، انتخاب گردیده و پس از همتاسازی، در دو گروه آزمایش و گواه جایگزین شدند. در ادامه، جلسه‌ای جهت کسب رضایت و توجیه والدین در زمینه این پژوهش برگزار گردید. سپس از آزمودنی‌ها پیش‌آزمون مهارت‌های اجتماعی گرشام و الیووت گرفته شد و بسته آموزشی طراحی شده بر اساس رویکرد فهم قرآن که به روش CVI اعتباریابی و تأیید شده بود، طی ده جلسه ۴۵ دقیقه‌ای در شهرستان میبد، با حضور دانش‌آموزان گروه آزمایش اجرا گردید. پس از اجرای بسته آموزشی، پس‌آزمون مهارت‌های اجتماعی گرشام و الیووت از آزمودنی‌ها گرفته شد. در نهایت داده‌های حاصل از تکمیل پرسشنامه‌ها که نتایج آن، نشان‌دهنده میزان اثرگذاری این بسته آموزشی بود، از طریق نرم‌افزار SPSS مورد تحلیل قرار گرفت.

پرسشنامه اطلاعات دموگرافیکی: این پرسشنامه دربردارنده اطلاعاتی مانند سن، پایه تحصیلی، چندمین فرزند، میزان تحصیلات والدین، شغل والدین و وضعیت نگهداری دانش‌آموز می‌باشد.

پرسشنامه مهارت‌های اجتماعی و رفتاری گرشام و الیووت: مقیاس مهارت اجتماعی شامل سه فرم ویژه ارزیابی توسط والدین، معلمان و دانش‌آموزان است. هر یک از فرم‌های مقیاس را می‌توان به‌تنهایی یا توأم به کار گرفت. در پژوهش حاضر، فرم معلم مورد استفاده قرار گرفته است. معلمان از مهم‌ترین منابع کسب اطلاع در زمینه رفتار و کفایت دانش‌آموزان هستند (سبزواری و همکاران، ۱۳۹۱). معلمان این پرسشنامه را که دارای ۴۸ پرسش سه‌نمره‌ای (دارای گزینه‌های هرگز، بعضی اوقات و اغلب اوقات) است، برای تمام دانش‌آموزان تکمیل کرده‌اند. محتوای این مقیاس دربرگیرنده دو بخش اصلی، مهارت اجتماعی و مشکلات رفتاری است. در این تحقیق از بخش مهارت اجتماعی آنکه مشتمل بر رفتارهایی نظیر همکاری، قاطعیت و خویشتن‌داری است استفاده شده است. مهارت‌های رفتاری که شامل مقیاس‌های همکاری، قاطعیت، خویشتن‌داری و رفتارهای درونی، بیرونی و بیش‌فعالی است، استفاده شده است. این بخش‌ها به صورت خرده‌آزمون ارائه شده‌اند و از جمع نمرات این خرده‌آزمون‌ها نمره مهارت اجتماعی حاصل می‌گردد.

۴. یافته‌ها

فرضیه اصلی این پژوهش، تدوین، اعتباریابی و بررسی اثربخشی بسته آموزشی پایه اول ابتدایی مبتنی بر رویکرد فهم قرآن (بر اساس سوره مبارکه کافرون، کوثر و ماعون) بر مؤلفه‌های مهارت اجتماعی دانش‌آموزان دختر پایه اول ابتدایی بوده است. در این پژوهش تلاش شد آزمودنی‌ها از گروه همگنی از جهات مختلف درسی، فرهنگی،

خانوادگی و... انتخاب شوند و در قالب دو گروه کنترل (گواه) و آزمایش تقسیم شوند. داده‌های کسب‌شده از انجام پژوهش به کمک نرم‌افزار SPSS مورد تحلیل و پردازش قرار گرفت. در این پژوهش برای تجزیه و تحلیل یافته‌ها از روش‌های آمار توصیفی و آمار استنباطی استفاده شد. در سطح آمار توصیفی از شاخص‌های مرکزی، میانگین و انحراف معیار و در سطح آمار استنباطی، از آزمون تحلیل کوواریانس استفاده شد. جدول ۳. نتایج آزمون کولموگروف - اسمیرنوف در مورد نرمال بودن توزیع متغیرهای پژوهش

متغیر	مرحله	گروه آزمایش			گروه گواه		
مهارت‌های اجتماعی	پیش‌آزمون	آماره	درجه آزادی	معنی‌داری	آماره	درجه آزادی	معنی‌داری
		۰/۲۰۳	۱۵	۰/۰۹۶	۰/۱۰۳	۱۵	*۰/۲۰۰
		۰/۱۶	۱۵	*۰/۲۰۰	۰/۱۴۲	۱۵	*۰/۲۰۰

با توجه به جدول (۳)، مقدار معناداری نرمال بودن توزیع متغیرهای پژوهش در مرحله پیش‌آزمون و پس‌آزمون رد می‌شود ($p > 0/05$). بنابراین توزیع نمرات مهارت‌های اجتماعی در دانش‌آموزان نرمال می‌باشد. از آزمون لوین به منظور بررسی همگنی واریانس‌ها استفاده شد که نتایج آن در زیر آمده است. اگر مقدار لوین در سطح ۰/۰۵ معنی‌دار نباشد، نشان‌دهنده این است که واریانس‌ها برابر هستند. جدول ۴. آزمون لوین برای بررسی یکسانی واریانس‌های متغیرهای مهارت‌های اجتماعی در دو گروه آزمایش و گواه

متغیر وابسته	مرحله	آماره	df۱	df۲	سطح معناداری
مهارت‌های اجتماعی	پس‌آزمون	۰/۰۰۶	۱	۲۸	۰/۹۳۸

جدول (۴) نشان می‌دهد بین دو گروه آزمایش و گواه در نمرات مهارت‌های اجتماعی همگنی واریانس وجود دارد و از این رو پیش‌فرض‌ها رعایت شده است.

جدول ۵. نتایج تحلیل مانکوا بر روی میانگین نمرات متغیر پژوهش

مرحله	نام آزمون	مقدار	F	درجات آزادی فرضیه	درجات آزادی خطا	سطح معناداری	مجذور اتا
پس‌آزمون	اثر پیلایی	۰/۷۹۱	۱۰/۷۴	۶	۱۷	۰/۰۰۱ > P	۰/۷۹۱
	لامبدای ویلکز	۰/۲۰۹	۱۰/۷۴	۶	۱۷	۰/۰۰۱ > P	۰/۷۹۱
	اثر هتلینگ	۳/۷۹	۱۰/۷۴	۶	۱۷	۰/۰۰۱ > P	۰/۷۹۱
	بزرگ‌ترین ریشه روی	۳/۷۹	۱۰/۷۴	۶	۱۷	۰/۰۰۱ > P	۰/۷۹۱

همان طور که در جدول (۵) ملاحظه می‌شود سطوح معناداری تمامی آزمون‌ها بیانگر آن هستند که بین دو گروه آزمایش و گواه حداقل از لحاظ یکی از ابعاد مهارت‌های اجتماعی تفاوت معناداری مشاهده می‌شود ($p < 0/001$ و $F = 10/74$)؛ بنابراین فرضیه‌های مربوط به اثربخشی تأیید می‌شود. به عبارت دیگر، آموزش دروس پایه اول ابتدایی با رویکرد فهم قرآن (بر اساس سور مبارکه کافرون، کوثر و ماعون) بر مؤلفه‌های مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان دختر پایه اول ابتدایی مدارس شهرستان میبد اثر معنادار دارد. میزان تأثیر یا تفاوت برابر با $0/791$ می‌باشد، به عبارت دیگر، $79/1$ درصد تفاوت‌های فردی در نمرات مهارت‌های اجتماعی مربوط به تأثیر آموزش دروس پایه اول ابتدایی با رویکرد فهم قرآن (بر اساس سور مبارکه کافرون، کوثر و ماعون) به دانش‌آموزان دختر پایه اول ابتدایی می‌باشد.

برای پی بردن به این نکته که از لحاظ کدام ابعاد مهارت‌های اجتماعی بین دو گروه تفاوت معنادار وجود دارد، تحلیل کواریانس تک‌متغیره در متن مانکوا انجام گرفت که نتایج حاصل در جدول (۶) آمده است.

جدول ۶: نتایج تحلیل کواریانس تک‌متغیره در متن مانکوا

متغیر	منبع تغییر	مجموع مجزورات	درجات آزادی	میانگین مجزورات	f	سطح معناداری	مجزور اتا
همکاری	پیش‌آزمون	۱۷/۹۶۳	۱	۱۷/۹۶۳	۱/۸۷	۰/۱۸۵	۰/۰۷۸
	گروه	۷۹/۰۵	۱	۷۹/۰۵	۸/۲۳	۰/۰۰۹	۰/۲۷۲
	خطا	۲۱۱/۳۰۹	۲۲	۹/۶۰۵			
قاطعیت	پیش‌آزمون	۷۴/۹۷۲	۱	۷۴/۹۷۲	۱۶/۹۵۳	۰/۰۰۱	۰/۴۳۵
	گروه	۱۴۹/۵۱۶	۱	۱۴۹/۵۱۶	۳۳/۸۰۹	۰/۰۰۱	۰/۶۰۶
	خطا	۹۷/۲۹۱	۲۲	۴/۴۲۲			
خویشنداری	پیش‌آزمون	۱۵/۷۷۲	۱	۱۵/۷۷۲	۱/۴۸	۰/۲۳۷	۰/۰۶۳
	گروه	۲۲۰/۶۵۴	۱	۲۲۰/۶۵۴	۲۰/۷۰۸	۰/۰۰۱	۰/۴۸۵
	خطا	۲۳۴/۴۲۶	۲۲	۱۰/۶۵۴			
رفتار بیرونی	پیش‌آزمون	۱۸/۶۷۴	۱	۱۸/۶۷۴	۶/۴۲۸	۰/۱۹/۰	۲۲۶/۰
	گروه	۱۱/۱۳۸	۱	۱۱/۱۳۸	۳/۸۳۴	۰/۰۶۳	۰/۱۴۸
	خطا	۶۳/۹۰۶	۲۲	۲/۹۰۵			

۴۳۷/۰	۰/۰۰۱	۱۷/۰۵۹	۴۰/۸۰۷	۱	۴۰/۸۰۷	پیش‌آزمون	رفتار درونی
۱۴۷/۰	۰/۰۶۵	۳/۷۷۸	۹/۰۳۸	۱	۹/۰۳۸	گروه	
			۲/۳۹۲	۲۲	۵۲/۶۲۶	خطا	
۰/۳۷۵	۰/۰۰۱	۱۳/۱۸۷	۳۷/۸۷۵	۱	۳۷/۸۷۵	پیش‌آزمون	بیش‌فعالی
۰/۳۶۵	۰/۰۰۲	۱۲/۶۳۸	۳۶/۲۹۹	۱	۳۶/۲۹۹	گروه	
			۲/۸۷۲	۲۲	۶۳/۱۸۹	خطا	

همان‌طور که در جدول فوق نشان داده شده است با تأثیر متغیر کمکی (پیش‌آزمون) بر روی متغیر وابسته در مرحله پس‌آزمون، بین دو گروه از لحاظ همکاری ($23/8=f$ و $01/0>p$)، قاطعیت ($80/33=f$ و $01/0>p$)، خویشتن‌داری ($70/20=f$ و $01/0>p$) و بیش‌فعالی ($63/12=f$ و $01/0>p$) تفاوت معنادار وجود دارد. بیشترین اندازه اثر بسته آموزشی به ترتیب بر همکاری = $۰/۲۷۲$ ، قاطعیت = $۰/۶۰۶$ ، خویشتن‌داری = $۰/۴۸۲$ ، بیش‌فعالی = $۰/۳۶۵$ ، رفتار بیرونی = $۰/۱۴۸$ و رفتار درونی = $۰/۱۴۷$ بوده است.

بحث و نتیجه‌گیری

قرآن کریم به‌عنوان کتاب هدایت الهی، نقش بنیادینی در تربیت انسان‌ها ایفا می‌کند. این کتاب آسمانی نه‌تنها اصول اعتقادی را بیان می‌کند، بلکه به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم به ابعاد مختلف تربیت انسانی می‌پردازد. آیات قرآن، با تأکید بر مفاهیمی چون «هدایت»، «تزکیه»، «تطهیر» و «تعلیم»، نشان‌دهنده اهمیت ویژه آن به پرورش روحی و اخلاقی انسان‌هاست و این موضوع در آیات قرآن به صراحت بیان شده است. به‌عنوان نمونه، در آیه «... هُدًى لِّلنَّاسِ وَ بَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدًى وَالْفُرْقَانِ...» (بقره: ۱۸۵)، قرآن به‌عنوان راهنمایی برای مردم معرفی شده است. همچنین، آیات متعددی به اهمیت علم و تعلیم اشاره دارند، مانند: «يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ» (مجادله: ۱۱)، که نشان‌دهنده جایگاه والای علم در تربیت اسلامی است.

از منظر تربیتی، قرآن با ارائه داستان‌های انبیاء، بیان احکام و تشویق به تفکر و تعقل، زمینه‌ساز رشد فکری و اخلاقی انسان‌ها می‌شود. این ویژگی‌ها، قرآن را به منبعی بی‌بدیل برای تربیت اسلامی تبدیل کرده است. هر اندازه نفس انسان پاک‌تر باشد این تأثیرگذاری بیشتر خواهد بود؛ از آنجاکه کودکان فطرت و نفس پاک‌تری دارند تأثیر آموزش قرآن نیز در آنها افزون‌تر است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز در رابطه با آموزش قرآن می‌فرماید: «فرزندانتان را بر سه ویژگی تربیت کنید: محبت پیامبرتان، محبت اهل بیت علیهم السلام و قرآن» (آب‌بسته، ۱۴۰۲). الگوی فهم قرآن در دبستان که پژوهش حاضر مبتنی بر آن نگاشته شده است، هم‌راستا با این حدیث شریف، مبتنی بر آیات و سوره‌های قرآن کریم به تعلیم و تربیت کودک در دوره دوم رشد می‌پردازد (از هفت سال دوم زندگی). سوره‌ها

و پیام آن سوره‌ها در این طرح به گونه‌ای ارائه شده است که بستری از رشد را فراهم می‌کند تا توان‌های بالقوه کودکان را بالفعل کنند و کودکان به دنبال شکوفا شدن تفکرشان به انتخابی درست دست بزنند و به هدف خیرگزینی که از اهداف دوره دوم رشدی هست دست یابند (دژبخش و خدادادی، ۱۴۰۱).

در نتایج حاصل از تحلیل آماری پژوهش حاضر، نتایج دقیق‌تری در رابطه با اثربخشی بر مؤلفه‌های متغیر پژوهش عنوان گردیده است. نمره اثر متغیر مستقل بر هر زیرمقیاس مهارت اجتماعی به شرح ذیل است: قاطعیت: ۰/۶۰۶، خویش‌ن‌داری: ۰/۴۸۲، بیش‌فعالی: ۰/۳۶۵، همکاری: ۰/۲۷۲، رفتار بیرونی: ۰/۱۴۸ و رفتار درونی: ۰/۱۴۷.

اثربخشی بسته آموزشی همان‌طور که در متن فوق ذکر شده است، به‌ترتیب اثر بر مؤلفه‌های قاطعیت، خویش‌ن‌داری، بیش‌فعالی و همکاری مشاهده می‌شود. این نتایج، اثربخشی آموزش قرآن بر تربیت را نشان می‌دهد و در کنار مشاهدات انجام‌شده بیانگر آن است که آموزش پایه اول ابتدایی مبتنی بر رویکرد فهم قرآن (بر اساس سور مبارکه کافرون، کوثر و ماعون) توانسته مؤلفه‌های مهارت اجتماعی را در دانش‌آموزان دختر پایه اول ابتدایی به شکل قابل‌توجهی ارتقا دهد. در سال‌های اخیر پژوهش‌های متعددی در ایران و سایر کشورها به بررسی نقش آموزش‌های تربیتی، دینی و روان‌شناختی در رشد اجتماعی کودکان پرداخته‌اند. بخش قابل‌توجهی از این مطالعات با هدف ارتقای مهارت‌های اجتماعی طراحی شده‌اند و نتایجی ارائه داده‌اند که با مسیر پژوهش حاضر هم‌راستا است. به‌عنوان نمونه، تحقیقات داخلی، ازجمله پژوهش‌های پیدائوس (۱۴۰۳)، شریفی اردانی و همکاران (۱۴۰۳)، مشعل‌پورفرد (۱۴۰۳)، ملک‌پور شهرکی و همکاران (۱۴۰۲) و دادجو و همکاران (۱۴۰۲)، هریک با بهره‌گیری از شیوه‌هایی همچون انیمیشن آموزشی، بازی‌درمانی، حرفه‌آموزی، آموزش گروهی و بسته‌های مهارت زندگی، افزایش چشمگیری را در ارتباط‌گیری، همکاری و سازگاری اجتماعی کودکان گزارش کرده‌اند. این مطالعات از نظر هدف، یعنی ارتقای کنش‌های اجتماعی و بهبود تعاملات بین‌فردی دانش‌آموزان، با پژوهش حاضر همسو هستند. همچنین از منظر تطبیق بین‌المللی، پژوهش‌هایی چون (Bankovic et al, 2023) و (Trigueros et al, 2020) نیز بر اهمیت پرورش رفتارهای اجتماعی مثبت نظیر همکاری، همدلی و احترام در دوران ابتدایی تأکید داشتند که جهت‌گیری تربیتی آنها با مسیر این مطالعه همخوانی دارد.

از سوی دیگر، گروهی از پژوهش‌ها مستقیماً به رجوع به منابع دینی پرداخته‌اند و آموزه‌های اسلامی یا مضامین قرآنی را به‌عنوان الگوی رشد عاطفی، اخلاقی و معنوی بررسی کرده‌اند. برای نمونه در مطالعات داخلی، موسوی (۱۳۹۶) در پژوهشی توصیفی - تحلیلی بر روی دانشجویان پیراپزشکی تهران نشان داد که بین میزان انس با قرآن و نگرش مثبت به قرآن با سلامت روان رابطه معناداری وجود دارد. به‌طور مشابه، محمدیان و

همکاران (۱۳۹۷) در یک مطالعه بر جوانان مجرد شهر جیرفت گزارش کردند که افزایش انس با قرآن با بهبود سلامت روان و کاهش مشکلات روان‌شناختی همراه است. در حوزه کارکردهای شناختی، کیانی بروجنی و فیاض (۱۴۰۳) در تحقیق خود اثربخشی بسته آموزشی فهم قرآن بر هوش هیجانی را سنجیدند و دریافتند بسته آموزشی مبتنی بر فهم قرآن تأثیر قابل توجهی بر هوش هیجانی دانش‌آموزان دارد. در مطالعات بین‌المللی نیز شواهد قابل توجهی در تأیید این یافته‌ها وجود دارد (Mohd et al, 2023). در یک مرور سیستماتیک نشان دادند که گوش دادن، تلاوت و حفظ قرآن اثرات مثبتی بر سلامت روان و جسم مسلمانان دارد و موجب کاهش افسردگی و اضطراب، بهبود کیفیت زندگی و افزایش برخی شاخص‌های شناختی می‌شود. در بعد شناختی (Hojjati et al, 2014) در یک مطالعه آزمایشی با طرح پیش‌آزمون - پس‌آزمون و گروه کنترل نشان دادند که گوش دادن به نغمه قرآن باعث بهبود معنادار حافظه کوتاه‌مدت و حافظه توالی‌گرا در دانش‌آموزان شده است. در زمینه مداخلات درمانی (Salsabillah et al, 2023) در یک پژوهش نیمه‌آزمایشی گزارش کردند که درمان شنیداری مُرَتَّل قرآن (سوره الرحمن) موجب کاهش معنادار سطح اضطراب در دانشجویان فارغ‌التحصیل دانشگاه اسلامی رادن فتح پالمبانگ شده است؛ یافته‌ای که مؤید اثربخشی قرآن به‌عنوان روشی ساده، در دسترس و غیردارویی برای مدیریت اضطراب دانشجویان است. در زمینه تربیتی و روانی دانش‌آموزان، نخعی و همکاران (۱۴۰۱) نشان دادند که خواندن داستان‌های قرآنی موجب بهبود مهارت‌های ارتباطی، تقویت هویت دینی و افزایش تاب‌آوری در دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه اول می‌شود. همچنین (Moulaei et al, 2023)، در یک مرور دامنه‌ای گزارش کردند که تلاوت و گوش دادن به قرآن می‌تواند به‌عنوان یک مداخله غیردارویی مؤثر برای کاهش اضطراب، استرس و افسردگی مورد استفاده قرار گیرد.

جهت کلی پژوهش حاضر با تحقیقات حوزه اثربخشی قرآن و مهارت‌آموزی و تربیت اجتماعی هم‌راستاست و در مضمون و هدف با مطالعات یادشده هم‌خوانی دارد، وجه تمایز بنیادین پژوهش حاضر در مقایسه با مطالعات پیشین، اتکای مستقیم آن به سوره‌های کافرون، کوثر و ماعون با رویکرد فهم قرآن، به منظور ارتقای مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان است. از این جهت که این پژوهش به منظور ارتقای مهارتی روان‌شناختی و مهم، سوره‌های قرآن را با رویکردی (فهم قرآن) به دانش‌آموزان ارائه کرده است که انس و فهم پیامی متناسب با سن مخاطب را در نظر دارد و از این جهت سوره‌ها در بطن زندگی دانش‌آموزان جاری می‌گردد. پیرو پژوهش‌های صورت گرفته و پژوهش حاضر درمی‌یابیم که قرآن کریم، کتاب نازل شده از سوی خداوند، هماهنگ با نیازهای فردی و اجتماعی یک انسان در همه دوره‌های رشدی بوده و فراگیری آن سبب ارتقای شاکله و هویت انسان در سطوح مختلف می‌گردد.

محدودیت‌های پژوهش

انجام مطالعه حاضر در یک بافت جغرافیایی مشخص (یک شهرستان)، می‌تواند تعمیم نتایج را با احتیاط همراه سازد. عدم وجود دوره پیگیری پس از مداخله، امکان بررسی پایداری اثرات در بلندمدت را محدود می‌کند. لازم است حجم نمونه نسبتاً محدود و روش نمونه‌گیری در دسترس در پژوهش پیش‌رو، در تفسیر و تعمیم نتایج مورد توجه قرار گیرد.

پیشنهادهای پژوهشی

پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آتی با محوریت پایه‌های تحصیلی دیگر انجام گیرد تا امکان مقایسه و تعمیم نتایج در مقاطع مختلف آموزشی فراهم شود. انجام مطالعات مشابه در شهرها و بافت‌های فرهنگی متفاوت می‌تواند به بررسی نقش زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی در اثربخشی مداخلات قرآنی کمک کند. پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آینده، رویکرد فهم قرآن با سایر طرح‌ها و برنامه‌های آموزش قرآن از نظر میزان اثربخشی مورد مقایسه قرار گیرد.

پیشنهادهای کاربردی

پیشنهاد می‌شود رویکرد فهم قرآن از طریق برگزاری دوره‌ها و کارگاه‌های آموزشی، به معلمان و مربیان آموزشی معرفی و آموزش داده شود تا زمینه بهره‌گیری مؤثر از این رویکرد در فرایند تدریس فراهم گردد. تولید و تدوین بسته‌های آموزشی استاندارد با محوریت رویکرد فهم قرآن، با هدف ارتقای مهارت‌های روان‌شناختی دانش‌آموزان در بستر دروس آموزشی و ارائه آن به وزارت آموزش و پرورش جهت بهره‌برداری در برنامه‌های آموزشی، از دیگر پیشنهادات کاربردی این پژوهش است.

منابع

قرآن کریم.

- آج، آرمان و همکاران (۱۳۹۵). راهکارهایی برای افزایش مهارت‌های اجتماعی در دانش‌آموزان. کنفرانس بین‌المللی پژوهش در مهندسی، علوم و تکنولوژی.
- البرزی، محبوبه و همکاران (۱۴۰۲). شناسایی عوامل مدرسه‌ای مؤثر بر تربیت اخلاقی دانش‌آموزان دوره ابتدایی از دیدگاه معلمان: مطالعه کیفی. آموزش پژوهی، ۹(۳۵)، ۱-۱۶.
- اخوت، احمد رضا (۱۳۹۳). دوره‌های رشد تفکر اجتماعی. تهران: قرآن و اهل بیت نبوت.
- اخوت، احمد رضا (۱۴۰۱). فهم قرآن در دبستان و دبیرستان. تهران: قرآن و اهل بیت نبوت.
- اخوت، احمد رضا و رضازاده، یاسر (۱۴۰۲). کودک و فهم قرآن. تهران: قرآن و اهل بیت نبوت.
- اسمعیلی گوجار، صلاح و پورروستائی اردکانی، سعید (۱۳۹۸). تأثیر بازی‌های رایانه‌ای آموزشی چندکاربره بر خط بر مهارت‌های اجتماعی و توانایی‌های شناختی دانش‌آموزان. روان‌شناسی تربیتی، ۱۵(۵۱)، ۲۱۱-۲۳۰.
- امیری، نگار و همکاران (۱۴۰۰). ساخت و بررسی اثربخشی بسته آموزشی مهارت‌های اجتماعی مبتنی بر ذهن‌آگاهی بر مؤلفه‌های مهارت‌های اجتماعی در دانش‌آموزان دیرآموز. مطالعات روانشناسی تربیتی، ۱۸(۴۳)، ۱۲۲-۱۴۷.
- آب‌بسته، آرزو (۱۴۰۲). هدف از آموزش قرآن به کودکان. پنجمین همایش ملی پژوهش‌های حرفه‌ای در روانشناسی و مشاوره با رویکرد از نگاه معلم. <https://civilica.com>
- بابائی، مهدی (۱۴۰۲). نقش اجتماعی معلم در تعلیم و تربیت دانش‌آموزان. پیشرفت‌های نوین در روان‌شناسی، علوم تربیتی و آموزش و پرورش، ۶(۶۰)، ۲۲۵-۲۳۱.
- باقری، اشکان (۱۳۹۵). مروری کوتاه بر مبحث مهارت‌های اجتماعی. کنگره بین‌المللی علوم انسانی، مطالعات فرهنگی. تهران: بناری، علی‌همت (۱۳۹۷). بررسی دلالت‌های تربیتی آیات تعلیم و تزکیه. اسلام و پژوهش‌های تربیتی، ۱۰(۱)، ۵-۲۲.
- پیدائوس، ایمانا (۱۴۰۳). بررسی تأثیر انیمیشن‌های آموزشی بر مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان. پیشرفت‌های نوین در مدیریت آموزشی، ۱۵(۱)، ۸۴-۹۷.
- جعفری، شقایق و همکاران (۱۴۰۳). پرورش مهارت‌های اجتماعی و رفتاری دانش‌آموزان. اولین کنفرانس بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی، مدیریت و علوم اجتماعی. تبریز.
- خجسته‌مهر، کیوان و همکاران (۱۴۰۲). بررسی نظریه افلاطون در تعلیم و تربیت اسلامی بر اساس آیات و روایات با تأکید بر نگاه استاد مطهری. آموزه‌های تربیتی در قرآن و حدیث، ۱۹(۱)، ۱۷۳-۱۹۵.
- دادجو، زهرا و همکاران (۱۴۰۲). اثربخشی برنامه آموزشی همراه با ایفای نقش گروهی بر تنظیم هیجان و مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان با اختلال یادگیری خاص در دوران کرونا. پیشرفت‌های نوین در روانشناسی، علوم تربیتی و آموزش و پرورش، ۶(۶۳)، ۱۸۰-۱۹۸.
- دزبخش، رضا و خدادادی، مریم (۱۴۰۱). آموزش قرآن با هدف فعال کردن تحرک و نشاط. تهران: قرآن و اهل بیت نبوت.

- رستمی، زهره (۱۴۰۳). اثربخشی آموزش مهارت‌های اجتماعی بر مشکلات رفتاری و احساس تعلق به مدرسه دانش‌آموزان. *پیشرفت‌های نوین در روانشناسی، علوم تربیتی و آموزش و پرورش*، ۷۳، ۲۷-۳۷.
- سبزواری، مریم و همکاران (۱۳۹۱). مقایسه یادگیری اجتماعی - هیجانی و مهارت‌های اجتماعی مدارس غیردولتی بدون کیف در مدارس دولتی. *مدیریت و برنامه‌ریزی در نظام‌های آموزشی*، ۱(۱۴)، ۸۱-۹۴.
- شاهسوندی، مهدی و علیخانی، قاسم (۱۴۰۱). اهمیت آموزش مهارت‌های اجتماعی به دانش‌آموزان ابتدایی. *اولین کنفرانس ملی تازه‌های روانشناسی تکاملی و تربیتی*. بندرعباس.
- شریفی اردانی، علی و همکاران (۱۴۰۳). رابطه توانمندی‌های منش والدین و مهارت اجتماعی فرزندان با توجه به نقش واسطه‌ای تنظیم هیجان. *رویش روان‌شناسی*، ۱۳(۲)، ۲۳۵-۲۴۴.
- طباطبائی، سیدمحمدحسین (۱۳۷۴). *تفسیر المیزان فی تفسیر القرآن*. ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی. قم: جامعه مدرسین
- کیانی بروجنی، راضیه و فیاض، فاطمه (۱۴۰۳). بررسی اثربخشی بسته آموزشی مبتنی بر طرح فهم قرآن بر هوش هیجانی دانش‌آموزان. *اسلام و پژوهش‌های تربیتی*، ۱۶(۲)، ۹۳-۱۰۸.
- گلزار، حسن و غلامی، معصومه (۱۴۰۳). جایگاه و نقش مدارس سازمانی در تربیت نسل جوان و تراز انقلاب اسلامی در افق ایران ۱۴۱۴ (مطالعه موردی: مدارس تمدن‌سازان استان فارس). *پژوهشنامه تاریخ، سیاست و رسانه*، ۷(۲۵)، ۹۱-۱۰۸.
- محمدیان، مصطفی و همکاران (۱۳۹۷). بررسی ارتباط انس با قرآن و سلامت روان در جوانان مجرد شهرستان جیرفت. *مجله دانشگاه علوم پزشکی جیرفت*، ۵(۱)، ۳۲۵-۳۳۳.
- مشعل‌پورفرد، مرضیه (۱۴۰۳). تأثیر حرفه‌آموزی بر مهارت‌های اجتماعی و توانایی‌های شناختی دانش‌آموزان پسر کم‌توان ذهنی آموزش‌پذیر: یک مطالعه نیمه‌تجربی. *مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان*، ۲۳(۱)، ۳-۱۶.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۹). *تعلیم و تربیت در اسلام*. تهران: صدرا.
- ملک‌پور شهرکی، بهار و همکاران (۱۴۰۲). طراحی بسته آموزشی مهارت‌های زندگی ویژه کودکان و تعیین اثربخشی آن بر مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان دوره ابتدایی. *پژوهش‌های نوین روانشناختی*، ۱۸(۷۲)، ۲۵۷-۲۶۵.
- موسوی، مسعود (۱۳۹۶). ارتباط انس با قرآن و سلامت روانی در بین دانشجویان دانشکده پیراپزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران. *طب و ترکیه*، ۲۵(۱)، ۲۹-۳۶.
- ناظمی، فاطمه و همکاران (۱۴۰۳). بررسی تأثیر آموزش مهارت‌های اجتماعی بر رفتارهای تعاملی دانش‌آموزان. *اولین کنفرانس بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی، مدیریت و علوم اجتماعی*. تبریز.
- نخعی، سمیه و همکاران (۱۴۰۱). تأثیر خواندن داستان‌های قرآنی بر روی مهارت‌های ارتباطی و هویت دینی و تاب‌آوری دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه اول شهرستان زابل. *ایده‌های نوین روانشناسی*، ۱۳(۱۷)، ۱-۱۳.
- وفانیا، کلثوم (۱۴۰۳). روش‌های تدریس مفاهیم قرآنی به کودکان و نوجوانان؛ بررسی شیوه‌های نوین آموزشی. *اولین همایش بین‌المللی تحولات نوین در علوم تربیتی، روانشناسی و آموزش و پرورش*. ارومیه.

- Andreou, E. Roussi-Vergou, C. Didaskalou, E. Skrzypiec, G. (2020). School bullying, subjective well-being, and resilience. *Psychology in the Schools*, 57(8), 1193–1207.
- Bain, B. J. Lunde, R. M. (2022). The effects of a resilience programme on social skills, bullying, and victimisation among eight to thirteen-year-old students. *Children & Society*, 36, 610–625.
- Banković, S., Brojčin, B., Vasilevska Petrovska, I., & Antonijević, M. (2023). Social skills critical for success in elementary school: teachers and special educators' perspective. *Journal of Health and Rehabilitation Sciences*, 2(1), 16-25.
- De Moura, T. C., & Gerhardt, B. C. (2021). Social Skills. *Encyclopedia of Evolutionary Psychological Science*, 56, 77-56.
- Fakhriyah, D., & Rosi, F. (2025). Qur'an learning management based on the Qur'ani Sidogiri method: Effective and efficient strategies for children of early age. *Jurnal Pendidikan Islam*, 7(2), 1-15.
- Garrett, M. (2017). Play-based interventions and resilience in children. *International Journal of Psychology and Counselling*, 6(10), 133-137.
- Georgiou, S. N., Charalambous, K., & Stavriniades, P. (2021). The mediating effects of adolescents' internalizing and externalizing problems on the relationship between emotion regulation, mindfulness and bullying/victimization at school. *School Psychology International*, 42(6), 657–676.
- Henriques, G. R. (2016). Teaching clinical decision-making. in Magnavita, J. *Clinical decision-making in behavioral and mental health practice* (p. 273–307). Washington, DC: American Psychological Association.
- Hojjati, A., Rahimi, A., DavodAbadi Farehani, M., Sobhi-Gharamaleki, N., & Alian, B. (2014). Effectiveness of Quran tune on memory in children. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 114, 283–286.
- Kingery, J. N., Erdley, C. A., & Scarpulla, E. (2020). Developing social skills. In D. W. Nangle, C. A. Erdley, & R. A. Schwartz-Mette (Eds.). *Social skills across the life span: Theory, assessment, and intervention* (p. 25–45). Elsevier Academic Press.
- Kusainun, N. (2024). Islamic education methods in the Quran and Hadith: Approaches in child development guidance. *Journal of Islamic Education Studies*, 5(1), 45-62.

- Kyung Lee, W., & Sun Joo, Y. (2020). Adolescent extracurricular activity participation: associations with parenting stress, mother–adolescent closeness, and social skills. *Children and Youth Services Review*, 116 (6) , 105-110.
- McNeil, D. & Zeman, J. (2021). Adolescents’ reluctance to express emotions: relations to parent emotion socialization. *Journal of Child Family Study*, 30(1), 107–120.
- Mohd, W. N. A. C. W., Ishak, I., Ludin, A. F. M., Ibrahim, F. W., Abd Warif, N. M., & Roos, N. A. C. (2022). The impact of listening to, reciting, or memorizing the Quran on physical and mental health of Muslims: Evidence from systematic review. *International journal of public health*, 67, 1-16.
- Moulaei, K., Haghdoost, A. A., Bahaadinbeigy, K., & Dinari, F. (2023). The effect of the holy Quran recitation and listening on anxiety, stress, and depression: A scoping review on outcomes. *Health Science Reports*, 6(12), e1751.
- Nurhayati, P., Sutrisno, & Tumbularani. (2025). Application of Qurʾan education methods in increasing children’s understanding of the Qurʾan. *Proceedings of the International Conference on Religious Studies and Education*, 4, 1-12.
- Salsabillah, G. D., Novitasari, D. T., & Iftitanina, I. (2023). The Effectiveness of Al-Quran Murottal Therapy on the Level of Anxiety in Students. *Journal of Psychology Today*, 1(1), 9-15.
- Trigueros, R., Sanchez-Sanchez, E., Mercader, I., Aguilar-Parra, J. M., López-Liria, R., Morales-Gázquez, M. J., & Rocamora, P. (2020). Relationship between emotional intelligence, social skills and peer harassment. A study with high school students. *International journal of environmental research and public health*, 17(12), 1-10.